

Skogshistoriska **Tidender**

ÄRGÅNG 20
NR 2 · 2014

**Föreläsning
i försommarhagen**

Hans-Jöran Hildingsson
Ordförande i Skogshistoriska Sällskapet

Fokus på ekonomi och medlemsutveckling

NÄR DU LÄSER DETTA HAR nästan hälften av årets exkursioner och seminarier genomförts. Man kan notera att arrangemangen håller hög kvalitet. Ett tecken på det är den goda uppslutningen. Dessutom åker många deltagare ganska långt för att vara med. Det är mycket glädjande att dessa tillfällen till skogshistorisk fortbildning är så uppskattade.

Alla medlemmar i Skogshistoriska Sällskapet fick dubbla exemplar av årets första nummer av Tidender. Våra förhoppningar med den extra tidningen var att den skulle ges till någon god vän med en rekommendation om att bli medlem.

Av allt att döma har förhoppningarna till stor del infriats. Tillströmningen av nya medlemmar har varit god de senaste månaderna. Så, till dig som ännu inte delat ut den extra tidningen: Gör det nu! Min bestämda uppfattning är att det finns många där ute som gärna skulle vilja vara medlem i Skogshistoriska Sällskapet, bara de kände till vår verksamhet.

VI BEHÖVER VERKLIGEN VÄXA. Fler medlemmar bidrar till en bättre ekonomi för Sällskapet. Ska vi även fortsättningsvis klara våra åtaganden och producera högklassiga arrangemang och trycksaker måste vi bli fler.

Ett av skälen till den nuvarande obalansen i ekonomin är minskade bidrag från branschen. Tidigare har Skogshistoriska Sällskapets sekreterare finansierats av i tur och ordning, skogsägarrörelse, skogsbolag och stiftelser. Ett samtidigt minskande intresse för att via annonser stötta verksamheten har lett fram till den nuvarande situationen.

AV DENNA ANLEDNING BESLUTADE fjolårets årsstämma om att höja medlemsavgiften från 270 till 300 kronor. Årsstämman 2014 tog ytterligare ett steg genom ett enhälligt beslut om att avveckla möjligheten till ständigt medlemskap.

Det innebär att de som under Skogshistoriska Sällskapets första år på 1990-talet antog erbjudandet om ett ständigt medlemskap genom att betala in ett engångsbelopp, från och med 2015 är med i Sällskapet som årsbetalande.

Även om sådana här beslut är jobbiga, hoppas vi på förståelse från dem det berör. Som någon sa på årsstämman; "Betänk vad vi fått under alla dessa år. Vad vi då betalade in räcker idag bara till för att täcka de faktiska kostnaderna för medlemskapet under några få år."

TILL SIST VILL JAG CITERA ekologen Per Petersson på Sveaskog som under exkursionen på Hunneberg i samband med presentationen av ekens och övriga lövträdens etablering i naturvårdszoner, tyckte att "pensionsåldern 65 år för skogsutbildade är alldeles för låg".

TREVLIG SKOGSHISTORISK SOMMAR tillönskas alla medlemmar i Skogshistoriska Sällskapet.

Skogshistoriska Sällskapet

- Tar vara på kunskaper om skogens historia som finns hos skogsägare och de som har – eller har haft – sin verksamhet i skogen.
- Visar på skogens betydelse i historien och hur man kan dra lärdom av tidigare erfarenheter.
- Lyfter fram de kulturhistoriska värdena i skogen och arbetar för att lämningar från tidigare brukande bevaras och sköts.
- Bidrar till att föra in skogshistoriska aspekter i beslut som berör dagens skogar och skogspolitik.
- Stimulerar skogshistorisk forskning.

Välkommen som medlem!

Som medlem får du tidningen Skogshistoriska Tidender fyra gånger per år samt Årsskriften som kommer ut kring nyår. Du är också välkommen att delta i de exkursioner som varje år arrangeras på skogshistoriskt intressanta platser i landet. Årsavgift 300:–. (Studierande 100:– och familjer 400:–)

Anmäl dig via hemsidan. Eller kontakta Skogshistoriska Sällskapets kassör Bengt Stenerås på telefon 0511-167 88, 0703-91 67 88 alternativt e-post: bengt.steneras@swipnet.se. Du kan också betala årsavgiften direkt på pg 480 61 67-5. Ange namn, adress och "Ny medlem". www.skogshistoria.se

Styrelse

Hans-Jöran Hildingsson, ordförande
031-335 66 31, 0706-83 61 19 hans-joran.hildingsson@skogssallskapet.se

Erik Valinger, vice ordförande
090-786 83 35, 0730-66 99 83, erik.valinger@slu.se

Christer Sundquist, sekreterare
0240-127 56, 0706-35 00 63, christer.sundquist@telia.com

Bengt Stenerås, kassör, Tullportagatan 9, 532 30 Skara,
0511-167 88, 0703-91 67 88, bengt.steneras@swipnet.se

Lars Klingström, redaktör
070-523 51 70, lars@klingstrom.net

Irene Gustafson
0950-177 42, 070-603 80 39, irene.gustafson@lycksele.se

Jan Sandström
08-656 23 08, 070-603 98 11, jan.g.sandstrom@telia.com

Regionala kontaktpersoner

Eje Andersson	Luleå	0706-88 10 01	eje.andersson47@gmail.com
Gunnar Andersson	Umeå	0705-94 42 61	ann-britt.andersson@mariehem.net
Björn Andrén	Örnsköldsvik	0706-02 77 11	bjorn.andren@telia.com
Ulf Viklund	Holmsund	0705-43 55 34	ulf.vi@telia.com
Per Persson	Bergeforsen	0703-11 83 05	alaper@telia.com
Göran Junevik	Alfta	0706-34 78 08	goran.junevik@helsingenet.com
Rune Dehlén	Orsa	0730-77 00 23	rune.dehlen@telia.com
Lars-Olof Österström	Mora	0706-34 34 63	lars-olof@finngarden.se
Bo-Göte Jordansson	Karlstad	0706-49 60 43	bo-gote.jordansson@telia.com
Roland Hörnfeldt	Uppsala	0702-18 40 03	roland.hornfeldt@slu.se
Gustav Fredriksson	Bräkne-Hoby	0705-18 67 24	gustavfredriksson@telia.com
Anders Söderlund	Ljungskile	0703-14 16 44	anfasterodgard@telia.com
Dag Kihlblom	Mjölby	0706-23 41 81	dag.kihlblom@gmail.com
Carl-Gustaf Liderfelt	Eksjö	0702-93 03 76	cg.liderfelt@gmail.com

Skogshistoriska Tidender

Medlemstidning för Skogshistoriska Sällskapet.
Utkommer med 4 nummer per år. ISSN 1401-9481
Redaktion: Lars Klingström och Hans-Jöran Hildingsson

Kontaktadresser: Se ovan
Upplaga: 1 300
Layout/original: Energi Reklambyrå AB
Tryck: DanagårdLiTHO

Noterat

Onsdag 20–söndag 24 augusti
Lycksele och Umeå, Västerbotten

Nordisk Skogshistorisk Konferens

Konferensen har i år temat *Samers och andras tidiga nyttjande av den boreala skogen*. Deltagarna kommer under i huvudsak tre dagar att få del av hur samer och nybyggare har utnyttjat skogen.

Några få restplatser finns kvar, kontakta:

Irene Gustafson
Tel: 0950-177 42
E-post: irene.gustafson@lycksele.se

Tisdag 26–onsdag 27 augusti
Mora och Orsa, Dalarna

De utnyttjade skogen – ljud, toner och musik

En annorlunda skogshistorisk exkursion i trakterna norr om Siljan ackompanjerad av musik, näverlurar och koskällor. År 1906 arrangerade Anders Zorn den första spelmansstämman för hornblåsare. Under den här exkursionen får vi återuppleva hur det lät då.

Anmälan senast 15 augusti till:

Exkursionen är fulltecknad, men återbudsplatser kan dyka upp.
Hör med:
Rune Dehlén
Tel: 0730-77 00 23
E-post: rune.dehlen@telia.com

Sensommarens och höstens exkursioner och arrangemang

Exkursionssäsongen har börjat bra med välbesökta och uppskattade evenemang i Österström-Gudmundtjärn i Medelpad, Tagel i Småland, Hunneberg i Västergötland och KSLA i Stockholm. Några av dem beskrivs längre in i tidningen, men fem återstår. Se också www.skogshistoria.se och Tidender nr 1.

Tisdag 16 september
Finspång, Östergötland

En bruksskogs historia

Finspångs styckebruks skogar tillhör de mest väl-dokumenterade i landet. Via de omfattande arkiven går det närmast i detalj följa hur de sköts genom tiderna – från Louis De Geers 1600-tal ända till idag. De här skogarna har nu blivit föremål för en vetenskaplig studie inom ramen forskningsprogrammet Future Forests.

Anmälan senast den 9 september till:

Lars Klingström
Tel: 070-523 51 70
E-post: lars@klingstrom.net

Fredag 19 september
Jämsbö, Blekinge

Eken i Blekinge – historiskt och litterärt

Exkursion på tema författaren Sven-Edvin Salje, eken i Blekinge och ekens användning vid byggande av fästningsverk och örlogsskepp i Karlshamn.

Anmälan senast den 16 september till:

Gustav Fredriksson
Tel: 0705-18 67 24
E-post: gustavfredriksson@telia.com

Tisdag 4 november
Skogforsk, Uppsala

Skogsteknisk innovation och utveckling – en högst aktuell historia
Utvecklingstriangeln mellan tillverkare-brukare-forskare brukar framhållas som en viktig förutsättning för det svenska skogsbrukets framgångar. Men hur uppfattades samarbetet och konkurrensen? De som var med låter oss följa några av 1900-talets stora skogstekniska utvecklingsprojekt.

Anmälan senast den 14 oktober till:

Marina Bräck
Tel: 018-18 85 64
E-post: marina.brack@skogforsk.se

Bokanmälan Skogs Per Magnus Eriksson, Malou K Media

Per blev ensam med kreatur och gård när han var 18 år. Året var 1936. Platsen en liten fjällby i norra Dalarna. Skogs Per är en roman om hårt arbete, kärlek och vänskap. Flera av personerna i boken har verklighetsanknytning. Författaren Magnus Eriksson har i många år intresserat sig för den här tiden. En tid då skogen blev grunden till det samhälle vi känner idag, och för de människor som byggde upp vårt västånd.

Tidender tycker att boken ger en initierad och mycket intressant inblick i den tidens

skogsbbruk, inte minst om vilka knappa marginaler det var för att vinterns drivningar skulle gå ihop. Den förmedlar också stämningar och bilder från ett stycke Sverige som var helt annorlunda än dagens. Däremot hade boken vunnit på om författaren utslutit en del av de mest bisarra episoderna. Men för den skogshistoriskt intresserade framstår ändå Skogs Per som ett värdefullt komplement till de oftast betydligt torrare skildringar av den tidens arbetsvillkor och kojliv i skogen.

Magnus Eriksson

Årsstämma med angelägna frågor i Uppsala

Drygt 40 medlemmar mötte upp vid Skogshistoriska Sällskapets årsstämma den 28 mars hos Skogforsk i Uppsala och med Mellanskog som värd. På agendan stod flera angelägna frågor, med Sällskapets ekonomi som den tyngsta. Under stämman diskuterades också vad som kan göras för att fler ska få upp ögonen för ämnet skogshistoria.

TEXT & FOTO LARS KLINGSTRÖM

STÄMMAN ÖPPNADES MED ett mycket engagerat föredrag av Mellanskogs färgstarka styrelseordförande, Karin Perers. Hon är landets första kvinnliga ordförande i en skogsägarförening och driver själv tillsammans med en syster och sin mor släktgården Mörtabo utanför Fors i södra Dalarna.

– Skogshistoria för mig är att gå i vår egen skog. Var jag går trampar jag på skogshistoria. Den här skogen har brukats i minst 800 år. Människor har levat nästan i den och till stor del också av den.

– Många hävdar ju att det bara är urskogen som är vacker, men jag anser att den brukade skogen är vackrare. Den växer, fyller en viktig funktion och gör att människor kan leva på den – kan det bli bättre.

KARIN PERERS FUNDERADE OCKSÅ om hur de svenska skogsägarna idag förändras. Tidigare kunde de allt om sina skogar, förstod varför

de växte som de gjorde och hade sambanden i naturen klart för sig. Idag bor allt fler på andra håll än där skogen finns, man har tappat de förr självklara banden med skogen.

– Där ser vi, att vi som representerar de privata skogsägarnas intressen, har en viktigare roll än kanske någonsin för att dela med oss av våra kunskaper.

Ännu värre är det för dem som inte har några band till skogen överhuvudtaget, ansåg hon. Utan att ha en aning om skogens historia blir man ett lätt offer för allehanda urbana värderingar – utan förankring i hur det verkligen förhåller sig.

SAMMA HISTORISKA TEMA uppehöll sig Anna-Maria Rautio, örtugsmottagare 2012 och professor emeritus Lars Kardell vid.

Ämnet för deras inlägg var: Behövs skogshistoria?

Inte oväntat besvarade de frågan med ett mycket tydligt ja.

Anna-Maria Rautio är idag doktorand vid SLU och lägger i november fram en avhandling om tidig, mänsklig påverkan på skogarna i norra Sverige.

Hon bygger sitt arbete på studier av skogar i trakterna av Arvidsjaur och Arjeplog i Norrbotten.

– För inte särskilt många år sedan hade de här skogarna sannolikt klassats som orörda urskogar, berättade hon. Men under de senaste två decennierna har vi börjat förstå att sådana här skogar är påverkade och inte sällan formade av mänskliga aktiviteter under mycket lång tid. Jag har hittat tydliga spår av omfattande barktäkt för att komma åt den näringsrika innerbarken. Man har också fällt lavbevuxna tallar för att ge föda till renarna,

HON KONSTATERADE SAMTIDIGT att många spår försvunnit i modern tid men att det genom

De gjorde årsstämman extra intressant. Karin Perers, Anna-Maria Rautio och Lars Kardell delade var och en med sig av sina tankar om varför skogen och skogshistorien är så viktig.

Årets örtugar

Anna Hallmén och Bo Backström heter årets mottagare av Skogshistoriska Sällskapets utmärkelse Örtugen.

Bo Backström hade tyvärr inte möjlighet att närvara vid årsstämman och är fotograferad i hemmaskogarna utanför Finspång.

Anna Hallmén tilldelades en Örtug för sitt examensarbete i biologi på Jägmästarprogrammet vid SLU som handlar om hur mångfalden kan gynnas inom SCA:s mångfaldspark Peltovaara. Hon beskriver själv en del av sitt arbete på annan plats i denna tidning.

Skribenten och fotografen Bo Backström tilldelas en örtug för sin innehållsrika och mycket vackra bok *En bruksskogs historia – Finspångs bruk under 300 år*.

Jägmästarstudenten Anna Hallmén fick ta emot sin Örtug av Skogshistoriska Sällskapets vice ordförande Erik Valinger.

Med viss assistans av professor Lars Östlund vid SLU, beskriver han de skogar som en gång hörde till Finspångs Bruk, ett stort kanongjuteri och järnbruk i norra Östergötland. Hans arbete är underlaget till den exkursion som genomförs i Finspångsskogarna i september.

Skogshistoriska Sällskapets styrelse

Efter val har sällskapets styrelse följande sammansättning.

Hans-Jöran Hildingsson, ordförande

Erik Valinger, vice ordförande

Bengt Stenerås, kassör

Christer Sundquist, sekreterare

Lars Klingström, redaktör

Irène Gustafson, ledamot

Jan Sandström, ledamot

Revisorer: Siggardt Fahlot

och Hans Troedsson, (ordinarie)

samt Mats Carlbom och

Carl-Henrik Palmér (suppleanter).

Valnämnd: Åke Barklund,

Jan Fryk, och Ola Sallnäs.

Ständiga medlemmar blir årsbetalande

Under det formella årsmötet redogjorde Hans-Jöran Hildingsson för Skogshistoriska Sällskapets bekymmersamma ekonomiska situation.

– Efter två år med underskott står det klart att vi måste komma i bättre ekonomisk balans, konstaterade han. Orsakerna till situationen är bland annat ett minskat intresse från branschen att annonsera i årsskriften. Sedan 2010 har annonsintäkterna minskat från 150 000 kronor till fjol-årets 100 000. Vidare att arvodet till sekreteraren sedan några år inte längre finansieras av skogsnäringsringen.

En fråga som funnits på styrelsens agenda under åtminstone tio år, men som aldrig förelagts någon årsstämma, är hur länge man ska kunna vara ständigt medlem i Skogshistoriska Sällskapet.

Det ständiga medlemskapet tillkom

vid sällskapets bildande på 1990-talet, då man genom att betala in en engångssumma och sedan åtnjuta alla medlemsförmåner "ständigt". Erbjudandet om ständigt medlemskap togs bort efter några år, men fortfarande tillhör omkring en fjärdedel av medlemmarna denna kategori.

– Trots att många av dem betalar ett bidrag som täcker kostnaderna för tryckning och distribution av Tidender och årsskriften, så måste vi nu ta vara på alla möjligheter att förbättra vår ekonomi, sade Hans-Jöran Hildingsson.

Stämmans svar på ordförandens fråga om tiden nu var mogen att avskaffa det ständiga medlemskapet, besvarades med

ett mycket enhälligt "ja". Beslutet innebär att alla ständiga medlemmar från och med 2015 blir årsbetalande.

I den livliga diskussion som följde framfördes många konstruktiva förslag. Bland annat uttrycktes att Skogshistoriska Sällskapet borde försöka fånga upp nyblivna skogsägare.

– Det finns 330 000 skogsägare i Sverige och det sker mängder av generationsskiften varje år. De nya borde vara en given målgrupp att vända sig till, var budskapet.

Hans-Jöran Hildingsson avslutade med att tacka värdarna för årsstämman, Mellanskog och Skogforsk med särskilda tack till Karin Perers samt mötesordföranden Jan Fryk.

"detektivarbete" ändå går att göra sig en bild av skogshistorien.

– Den här typen av barktäkt förbjöds på 1870-talet och sedan dess har kunskapen om den, omfattningen och hur man valde ut lämpliga träd, så gott som helt försvunnit.

– Men en sak vet vi och det är att även sådan här småskalig påverkan ger avtryck på skogen och dess artsammansättning i längre perspektiv.

Att komma fram till svaren på sådana frågor är en stark drivkraft bakom Anna-Marias intresse för skogshistoria.

– När jag går i en sådan här skog, så känner jag bokstavligen historiens vingslag. Här har

människor levt under små förhållanden och utan vetenskapliga kunskaper ändå varit fullt medvetna om naturens möjligheter – och begränsningar. Att inte ta ut mer än vad naturen förmår återskapa. Det är något vi har all anledning att fundera över också idag.

LARS KARDELL INLEDDER SITT anförande med en djupdykning ner till 1600-talet och det som brukar kallas den svenska stormaktstiden. Gruvor och masugnar etablerades på löpande band för att förse den svenska krigsmakten med råvaror till vapnen. Det innebar samtidigt ett kraftigt ökat tryck på skogarna i bergsbygderna.

– När man studerar vad det fick för conse-

kvenser för skogen, så får man indirekt också insikter av helt annat slag, sade han. Hela den här första vågen av industrialisering i Sverige, drevs av invandrare: holländare, tyskar, flamländare, skottar och balter. Inte förrän mot slutet av 1800-talet börjar det dyka upp svenska namn bland industriidkarna.

Utan bra kunskaper om historien skulle vi heller inte kunna utveckla vårt skogsbruk, konstaterade han. Det är ju en extremt långsiktig verksamhet – medan människors minne är väldigt kort. Bara genom tålmodig forskning och noggrann dokumentation av resultaten kan man föra utvecklingen framåt. ●

Urskogen ofta mer påverkad av människor än vi trott

Strax sydväst om Gällivare ligger Peltovaara-området och Abborrträsk nybygge. Här finns kulturlämningar som spänner över ett helt millenium, från samiska härdar, offerplatser och barktäkter till kojruiner, dimensionsstubbar och trädslagsförsök. Skogen i Peltovaara är ett bra exempel på hur skog med höga naturvärden i norra Sverige, tvärtemot vad många tror, ofta har brukats av människor i många generationer och för många olika ändamål.

Abborrträsk nybygge som det ser ut idag. Från vänster syns härbre, ladugård, dass, värmestuga, bagarstuga och bostadshus. Fastigheten och byggnaderna sköts idag av Gällivare hembygdsförening som även ansvarar för att skylta upp vandringsleder och fornlämningar. Foto: Anna Hallmén.

TEXT ANNA HALLMÉN

► PÅ BERGET PELTOVAARA mellan Dundret och Muddus står en av Svenska turistföreningens allra första raststugor. Taket och väggarna är översållade av namnteckningar och datum som sträcker sig över ett århundrade tillbaka i tiden. När STF vid förra sekelskiftet började intressera sig för landets nordligaste områden, lockade man turister med fångslande reportage från de "jungfruliga skogarna" i det vilda Lappland.

DEN HÄR UPPFATTNINGEN har stått sig och fram tills ganska nyligen har man fortsatt använda sig av begreppet urskog, det vill säga skog som i princip är helt opåverkad av människor. Sådana områden har dock, tvärtemot den gängse uppfattningen, ofta visat sig vara påverkade av långvarigt mänskligt resursutnyttjande. Historiska analyser av ekosystem, där även mänskliga störningar beaktas, har därför börjat lyftas fram som en viktig del i naturvårdsarbetet. De hjälper oss att förstå hur strukturer och störningsdynamik har förändrats över tiden, vilket kan vara till stor hjälp vid skötselplanering och restaurering.

SOMMAREN 2013 BLEV Peltovaara-området SCA:s första mångfaldspark, ett stort sammanhängande område där minst halva arealen avsäts och där man använder sig av skötselmetoder som ska främja bland annat natur- och kulturvärden. I samband med invigningen av Peltovaara gjordes en skogshistorisk kartläggning av området för att lyfta fram kulturella

En vacker barktäkt på Peltovaaras sydsluttning. Barktäkter hittas främst i områden med grov död ved och gamla träd, alltså områden som även hyser höga naturvärden. Foto: Anna Hallmén.

värden och bidra till att skogen sköts på ett sätt som gynnar dessa.

I utkanten av Peltovaara mångfaldspark ligger Abborrträsk nybygge som anlades 1757 och som numera sköts av Gällivare

hembygdsförening. Abborrträsk, som var ett frälsehemman under Meldersteins järnbruk i Gällivare, var ett av de allra första nybyggena i norra Lappland. Brytningen av malm fick endast startas om man samtidigt försökte få

Gamla infarten till Abborrträsk nybygge omkring 1925. På bilden syns ladugården och härbret med omgivande härdvall. I bakgrunden skymtar även bagarstuga, bostadshus och lada, samt sjön Abborrträsk och lågfjället Niehtsagistjähkkå. Källa: Gällivare hembygdsförening.

En barktäkt i Peltovaara-området daterad till år 1557, idag omgiven av en homogen 40-årig tallskogsplantning. Barktäkten har överlevt nybyggesverksamhet, dimensionshuggningar, kalavverkning och markberedning. Ett fönster mot gamla tider, bokstavligt talat! Foto: Anna Hallmén.

Samer framför sin kåta på Torrisheden, en knapp mil nordöst om Peltovaara-området, år 1900. I förgrunden ligger upphuggna trädstammar som troligtvis är avsedda att bli brännved. I bakgrunden skymtar ett relativt glest skogsparti. Resultatet av en tidig dimensionshuggning eller av långvarigt samiskt resursutnyttjande? Källa: Gällivare hembygdsförening.

igång nyodling av den lappländska vildmarken. Att odla spannmål i den här delen av landet var förstås inte lätt. I Abborrträsk anlade man sin åker på en höjd, Peltovaara eller "åkerberget" på samiska, för att skydda skörden från frost. Man levde trots detta främst på jakt, fiske och boskapsskötsel, och någon nyodling i större omfattning blev det aldrig tal om i den här delen av landet.

DE FLESTA NYBYGGEN I NORRLAND utnyttjade stora markområden. Fiske, jakt och slätter kunde bedrivas många mil hemifrån och på sommaren betade boskapen fritt i skogen. Till nybygget Abborrträsk hörde enligt ägomätningen år 1792 ett område på 2091 tunnland och 11 kappland eller drygt 1 030 hektar, inklusive vattendrag och sjöar. Dessutom bedrev man slätter på så kallade ströängar som låg på kronans mark. Genom vinterutfodring med myr, löv, bark och lav kunde man på denna areal föda fem kor, en kviga, en ox och tolv får.

Skogen omkring Abborrträsk är relativt öppen och saknar död ved, ett säkert tecken på långvarigt utnyttjande i form av skogsbyte och vedtäkter. Rör man sig bort ifrån nybygget ökar mängden död ved och gamla träd och skogen hyser bitvis många rödlistade arter. Trots enstaka hyggen och ett trädslagsförsök från 1980-talet får man emellanåt känslan av att man går omkring i en naturskog. Två samiska offerplatser, båda med minst tusen år på nacken, vittnar emellertid om att området har varit viktigt för människor under mycket lång tid.

I PELTOVAARA ÄR DET LÄTT att hitta träd med samiska barktäkter, det vill säga spåren efter skörd av innerbark. Användning av tallens innerbark som föda är en mycket gammal tradition både i Norden och i Nordamerika. Barken äts färsk, torkad eller rostad som ett gott komplement till en i övrigt ganska kolhydratfattig kost. Barken användes även som omslagsmaterial och medicin. I juni när träden savade använde man kniv och skrapa för att lossa innerbarken från tallen. En sträng av kambiet, minst tre fingrar bred, lämnades alltid för att trädet skulle överleva. Denna kutym grundades dels i en trosföreställning om att träd var bebodda av andeväsen och att dessa skulle visas respekt, dels var det helt enkelt praktiskt att låta träden leva, eftersom man då kunde fortsätta skörda bark från dem. Idag syns spåren som fönster i barken, mer eller mindre övervallade. I Sverige skördades bark fram till slutet av 1800-talet då sedvanan förbjöds för att man ville skydda det värdefulla virket.

För att vara en produktionsskog hyser Peltovaara ett relativt stort antal barktäkter. Dendrokronologiska analyser av dessa, tillsammans med dateringar av härdar och offerplatser som tidigare gjorts av Umeå universitet, visar på ett nästan tusenårigt kontinuerligt samiskt resursutnyttjande i studieområdet. Dateringarna av barktäkter i området sträcker sig över 282 år, från mitten av 1500-talet till tidigt 1800-tal. Kontinuerliga vedtäkter tillsammans med renskötsel, där man ofta fällde träd för att komma åt hänglavar, har sannolikt glesat ut skogarna nämnvärt på vissa platser.

UTÖVER DE SAMISKA SPÅREN visar ett stort antal stubbar på ett intensivt brukande både av nybyggare samt framförallt av industriellt skogsbruk under de senaste seklerna. Under 1900-talet har hela området huggits igenom åtminstone tre gånger och har bitvis förändrats från ett naturskogliknande skogslandskap till en mer homogen produktionsskog. Trots detta har ett stort antal rödlistade arter hittats i området, liksom många typer av ekologiskt viktiga strukturer som exempelvis grov död ved och mycket gamla träd.

Peltovaara-området är ett exempel på att vad som vid första anblicken ser ut som orörd skog, tvärtom kan vara ett kulturlandskap med tusenåriga anor. Det är också ett bra exempel på att höga natur- och kulturvärden kan hittas även i brukade skogar som inte kallahuggits, där fläckar med äldre träd och död ved lämnats kvar.

KULTURSPÅR I TRÄD är utmärkte tidsdokument som kan berätta mycket om tidigt brukande av skogslandskap. Detta förutsätter dock att kulturspår inte förbises vid skogsskötsel. Inventering av kulturvärden skulle kunna integreras i de stora skogsbolagens naturvärdesinventeringar, eftersom kulturspår i träd hittas i skogsområden med lång kontinuitet, alltså områden som också har höga naturvärden. I områden med täta förekomster av kulturspår skulle särskild hänsyn då kunna tas, och kulturspår därmed bättre bevaras för framtiden. ●

Så var det förr:

Ett minne från skogen

Ulf Weinberg, pensionerad jägmästare från Bålsta, hittade ett fotografi som väckte minnen från tonårstiden.

» **ALLA VET VI ATT MINNEN** kan träda fram av olika orsaker. Doften från en blomma, synen av ett vackert landskap, ett gulnat brev eller, som i detta fall, ett gammalt svartvitt fotografi.

Det är alls inte något märkvärdigt fotografi. Det föreställer en skrattande pojke som springer nedför en verandatrappa. I bakgrunden skimtar några tonårsflickor och intill trappan ser man i bildens utkant en blomrätt och en rosenbuske.

Jag vet mycket väl vem pojken är. Det är jag själv och bilden säger mig också vart jag är på väg. Strax utanför bilden finns en bil som skall föra mig till södra Närke, närmare bestämt till Hjortkvarn, där jag skall ingå i ett lag som arbetar med taxering av skog inom ramen för Riksskogstaxeringens verksamhet. Det är denna institution som håller reda på tillståndet i Sveriges skogar – vilket virkesförråd vi har, vilken trädslagsblandning, hur stor tillväxten är, omfattningen av insekts- och viltskador, hur mycket vi kan avverka och mycket annat.

VARFÖR NU ETT SÅDANT ARBETE för min del? Orsaken var att jag, då 15 år gammal, börjat fundera på att bli civiljägmästare, ärligt talat utan att inse hur många nålsögon jag måste passera för att uppnå detta mål. En sak visste jag emellertid och det var att det krävdes genomgången skogspraktik för att komma dit, innefattande i princip alla förekommande arbeten i skogen – huggning, basvägbyggnad, sågverksarbete, plantskoleverksamhet, skogstaxering, flottning och annat.

Visst hade jag tidigare praktiserat i skogen något – varit hantlangare vid stämpling av skog som skulle avverkas men nu var det fråga om mitt första riktiga praktikantarbete. Det var alltså allvar och allvar skulle det komma att bli fast på ett sätt som jag inte kunnat föreställa mig.

TAXERINGSLAGET BESTOD AV tio man under ledning av en jägmästare. Vi bodde i en hölad. Arbetet ute i skogen hade karaktären linjetaxering och linjerna gick tvärsöver länet från länsgräns till länsgräns. Först i arbetslaget gick kompassgångaren. Hans uppgift var att med spegelkompassens hjälp gå så rakt det överhuvudtaget var möjligt. Han drog en lång lina efter sig och inom tio meter på ömse sidor om linan mättes diametern på alla träd i brösthöjd (1,3 meter över mark). Värdena fördes fortlöpande in på en pricklista. Avståndet som laget gick fram mättes hela tiden och beståndsgränser som passerades ritades in

på en karta. Detta var en uppgift för chefen i arbetslaget, vanligen en yngre jägmästare. Med vissa mellanrum lades också provtyr ut där många olika uppgifter samlades in – diametern på träden, höjd och ålder, tillväxt den senaste tio åren, antal skogsplantor, förekomst av insektskadorna och annat. När arbetsdagen var slut övernattade vi för det mesta i någon hölad, som det fanns gott om i juli 1951. När man till slut nådde länsgränsen vinklade man fem kilometer och vände tillbaka till den länsgräns där man börjat. Det insamlade materialet bearbetades sedan statistiskt av Riksskogstaxeringens centralenhet i Stockholm.

NU TILL ALLVARET FÖR MIN DEL. Jag hade bara hunnit vara med i arbetslaget en enda dag när kocken, av någon anledning som jag inte känner till, slutade. Effekten var given för min del: "Du är yngst, du får bli kock".

Det hör till saken att jag hade en synnerligen matlagningskunnig mamma och dessutom och dessutom fyra yngre systrar som också kunde en hel del om matlagning. Följden av detta var förstås att mina kunskaper i matlagning var tämligen rudimentära. Jag var som sagt, bara 15 år och skulle förutom matlagningen också svara för inköpen av mat till arbetslaget, som ju bestod av tio man, samt även vara med och arbeta ute i skogen eftersom det annars fattades en man i laget. För kockjobbet fick jag en krona mer om dagen.

TILL MITT FÖRFOGANDE HADE JAG ett litet tält och två fotogenkök. Några sådana hade jag aldrig sett och det var ett rent under att jag inte satte eld på tältet första morgonen när jag försökte få fart på köken. Nåväl, jag lärde mig fort, så att säga den hårda vägen, och arbetslaget fick mat någotsånär i tid. Inte några avancerade maträtter precis, men jag klarade att koka potatis, steka falukorv, köttbullar och fläsk. Efterrätter försökte jag mig också på med varierande framgång. Vad jag särskilt kommer ihåg var att jag vid flera tillfällen försökte göra saftkräm, men det blev saftsoppa varje gång. Det gjorde nu inte så mycket, för de andra visste ju inte att jag

Minnets labyrinter är outgrundliga. Den här bilden av en 15-årig Ulf Weinberg fick honom att erinra sig hur den sommar som stod för dörren snart skulle komma att gestalta sig.

försökt göra kräm, utan slevade med god aptit i sig av soppan. Möjligen tyckte det att det blev saftsoppa lite väl många gånger.

NÅ, HUR SOM HELST, efter några veckor kom det en riktig kock. Hans lön vet jag ingenting mer om än att det var mer än en krona om dagen. Själv återgick jag till att arbeta ute i skogen. Jag fick faktiskt ett riktigt bra lämplighetsintyg när praktikperioden var slut, och såvitt jag minns stod där inget om mina färdigheter som kock. Förmodligen bäst så, men den erfarenheten har jag ändå inte velat vara utan, inte heller att vara en del av ett arbetslag under dessa något primitiva förhållanden. För mig var det faktiskt något av ett äventyr. ●

Har du också minnen från förr?

Skicka in dem till Tidender så att fler kan få ta del av dem. Skogshistoriska Sällskapet har inte möjlighet att honorera bidragen men en liten symbolisk present lovar vi författarna av insända bidrag.

Skicka dina minnen till Tidenders redaktör Lars Klingström. Kontaktadress på sidan 2 i denna tidning.

Broocmans bondepostilla:

Allt vad lantfolket på 1700-talet borde veta

Reinerus Reineri Broocman var den livländske prostens och bokförläggarens som i sitt nya hemland Sverige skrev vad han med egna ord kallade "en bondepostilla. Den gavs ut 1736 och sammanfattar i två digra delar den tidens kunskaper om jord- och skogsbruk. Nu ges den ut på nytt.

AV **LARS KLINGSTRÖM**

forts. på nästa sida

En Fulständig Svensk Hus-Hålds-Bok. Om Svenska Land-Hushåldningen i gemen och i synnerhet, så in- som utom huset, om Landt-gods, åkerbruk, sädens formerande, ängar, rior, tobaksplantering, humlegårdar, allhanda större och mindre boskaps- och creaturs skötsel och curer, lust- och trädgårdar, skogar, kokekonsten, confiturer och allehanda liqueurers tilredande &c. &c jemte många förträffliga och nyttiga arcana oeconomica.

Titeln på Reinerus Broocmans hushållningsbok är lika mycket en innehållsförteckning. Del två kom ut ett år senare och behandlade bland annat "järn-wärck, jagt, fåglafänge, bakande, mältande, brännande och destillerade" och andra väsentliga verksamheter.

» DET ÄR KSLA, Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien, som nu tagit sig an Reinerus Reineri Broocmans unika bok.

- VI HAR I FLERA ÅR ARBAT FÖR att göra historiskt intressanta böcker mer tillgängliga, säger Lars Ljunggren, chefsbibliotekarie vid KSLA. Det är ju annars främst forskare som förmår att både hitta dem i arkiven och tränga igenom deras ofta svårlästa piktur.

Tidigare har KSLA gett ut antal böcker av samma karaktär (se faktarutan). Broocmanbooken är en av flera som nu är under arbete.

REINERUS BROOCMANS levnadsöde är intressant, men knappast unikt för tiden. Han föddes 1677 i den lilla byn Lais, strax väster om sjön Peipus, i det landskap som då hette Livland, nu en del av Estland. Både hans far och farfar hette också Reinerus Broocman.

Farfar Reinerus härstammade från Mecklenburg i Tyskland. Han flydde kriget och bosatte sig i Livland 1629, samma år som Sverige fick formell rätt till det landområde man erövrat åtta år tidigare. Där undervisade han som professor i grekiska vid det av Gustav II Adolf grundade universitetet i Dorpat (Tartu idag). Senare etable-

rade han sig som präst i Kadrina församling i landskapet Virumaa.

OCKSÅ PAPPAN Reinerus Broocman var präst och gjorde sig bemärkt, bland annat genom att utarbeta de stavningsprinciper för estniska språket, som kom att bestå i nästan 200 år.

Den tredje Reinerus växte upp i en relativt fredlig tid. Först studerade han i Riga, därefter vid universitetet i Dorpat och slutligen i Wittenburg i Tyskland. När han kom hem prästvigdes han och fick anställning hos sin far i Lais.

Men nu mullrade det åter av krigiska händelser i vad som idag kallas *Det stora nordiska kriget*. Sverige drabbade i november år 1700 samman med Ryssland i ett blodigt slag vid Narva. Det var Karl XII:s första bedrift. Endast arton år gammal ledde han en numerärt underlägsen armé till en av den svenska krigshistoriens största segrar.

KUNGEN OCH ARMÉN BLEV därefter kvar i trakten hela vintern och kom på så sätt att lära känna familjen Broocman – vilket förmodligen så småningom var till fördel för sonen Reinerus.

Segern mot Ryssland visade sig några år senare inte vara så mycket värd. Medan Karl XII var upptagen av andra fälttåg, passade ryssarna

på att flytta fram sina positioner i Baltikum. Det gjorde att mängder av livländare lämnade sina hem och flydde över havet till Sverige.

AV DET SKÅLET ÅTERFINNERS vi Reinerus Broocman med sin hustru och två söner i Stockholm år 1711. De ständiga krigen hade tömt den svenska statens kassa och människorna dignade under ett allt hårdare skattetryck. Nu skulle stockholmarna också härbärgera flera tusen flyktingar.

Reinerus Broocman har själv beskrivit det som att familjen "för att ej omkomma av hunger" måste söka sig en utkomst på annat håll. Tillfälle yppades när kyrkoherden i Hedvigs tyska församling i Norrköping avled och Reinerus utsågs att efterträda honom. Här kan de tidigare kontakterna med kungen ha varit till hjälp.

DET SÅG NU UT SOM FAMILJEN skulle kunna få ett fridfullt liv i det provinsiella Norrköping. Men ryssen hann snart åter upp dem. I slutskedet av det stora nordiska kriget härjade ryska galärflottor längs den svenska kusten för att vinna fördelar i fredsförhandlingarna. Norrköping drabbades sommaren 1719 och brändes ned fullständigt.

Broocman kryddar här och var sina sakliga beskrivningar om vad den tidens lantbefolkning bör känna till med sådana här episoder.

Hans Högst Salige Kongelige Majestat Carl then tolfte, tå han efter then lyckelige Narwiska actionen år 1700 hade sitt winterquarterm i Lais, anstalde en dag om en elge-jagt i en skog, belägen wid pass 1 Svensk mil ifrå slottet, och sköt med egen hand 3 stora elgar, hwilke til Hans Högst Saliga Kongelige Majeståts stora nöje samma afftonen på slädar fördes til slottet, beledsagade af the Kongelige jägarena, som hela wägen blåste i sina waldt horn.

Om Skogs-Rödjande Att rödja och ränsa skog, är så stor wettenskap, som arbete. Ty att hafwa tillräckelig nödig skog till ett landgods, och then samma ej rätteligen wårda och skörda, förorsakar wärkeligen en obotelig skada som aldrig står att ersättias.

Man var fullt medveten om röjningens betydelse redan på Broocmans tid.

Skog rödies ock af the platser, som äro tienlige och loflige att swedia, och så finn-råg uti wid Olofsmesso-tiden.

Alm-träd äro ganske nyttige wid Skeps-byggerier, til Skepsköhlar, pumpeännor, Lavetter, samt alt arbete under watn.

Förfarne och kloke hushållare hålla ej orådligt at fördela sin skog i 30 delar, hwaraf the årligen huggit mer än en tretionde del, om så behöfwes, högst, låtandes äntå alltid the träd stå orörda som til timmer, mast-trän eller annat nyttigt bruk äro tienlige: och på på sådant sätt kan Skog, som til sin omkretz är en half mil lång en fjerding wäg bred wid pass underhålla ett hushåld med stängsel och wedbrand, och gifwa timmer rikeligen til gårdens byggnad.

Kloka råd om skogshushållning under 1700-talet.

Ask böra planteras och omsättatjas icke om wåren, utan om hösten uti nyet. Den är ett tämmeligen segt, fast och hårdt träd, så at nästan intet hugg biter ther på.

Det är högstnödigt att: 1. At en Landt-Hushållare gör sig wäl kunnig, noga beser och underrättar sig om sin skog och ägor, på thet han må weta hwad för slags träd han äger. 2. Låta them samma upwisa, så högt han ther med kan komma till wäga, therigeneom skogen till wäxt och tioclek otroligen mycket snart sig förkofrar. 3. Tillsammans lägga quistarna, och enär the blefne torra them hemför och åtskilja, hwilka som bäst kunna brukas i kiöket, såsom tallqwistar, men granqwistar i dräng och bagare-stugu. 4. Uppränsa skogen ifrå windfällnen, them ihopa lägga och hemföra, igenom hwilket alt then friska och wäxande skogen, besparas – af en sådan nyttig uppränsning förmerers ock så ansenligen skogsbetet, så at en hushållare har dubbel nytto af thetta arbetet.

Nu visade Reinerus prov på sin förmåga att ta både initiativ och driva igenom sina intentioner. Han såg till att samla ihop medel för att bygga upp sin kyrka igen och etablerade sig bara några år därefter som tryckare i Norrköping. Hans tryckeri var det första i staden och han fick snart en stor kundkrets.

TRYCKNINGEN OCH UTGIVNINGEN AV böcker omfattade främst religiös litteratur av olika slag. Vid sidan av sina sysslor som kyrkoherde och tryckare författade han sitt storverk "Bondepostillan", vars formella titel är så lång att den knappast låter sig skrivas i löpande text.

Det var en närmast fullständig handbok i lantushållning som han presterade. Något liknande hade aldrig tidigare publicerats i Sverige. Verket är idag en ovärderlig källa till kunskaper om lantlivets villkor under det tidiga 1700-talet.

ALLT DET SOM BROOCMAN REDOGÖR FÖR är dock inte sprunget ur hans eget huvud. Mycket är sådant som han vidareberättar utifrån andras skrifter. Han blandar också friskt mellan både svenska och livländska förhållanden – han framlevde ju sina första 30 år i detta land.

Verket handlar heller inte bara om traditionellt lantbruk utan också om skogsbruk och

jakt. Till läsarnas förnöjelse kryddar han den oftast sakliga framställningen med egennupplevda episoder, som till exempel den om Karl XII:s älgjakt i trakten av Lais vintern 1701 (se citat ovan).

Reinerus Broocman hann bara se den första delen av sitt verk i tryck innan krafterna tröt. Han avled 1738 efter lång tids sjukdom, bara 51 år gammal. Del två gavs ut postumt av sonen Carl Fredrik.

CARL FREDRIK BROOCMAN DREV sedan tryckeriet framgångsrikt vidare. År 1758 inledde han utgivningen av Norrköpings Norrköpings Weko-Tidningar, som idag är Sveriges äldsta ännu utkommande nyhetstidning. Också Carl Fredrik hade ärvt sin fars skrivförmåga. I sann Linnéanda skrev han verket *Beskrivning över de i Östergötland befintliga städer, slott, sockenkyrkor, socknar, säterier m m* (1760), som kom att bilda skola för andra, liknande landskapsbeskrivningar. Och precis som sin far Reinerus, avled han bara drygt 50 år gammal, men fick ändå se sitt storverk i tryck.

Tagels gård, belägen strax nordväst om Alvesta i central Småland, har en intressant historia. De fyrtio deltagarna vid Skogshistoriska Sällskapet's exkursion den 22 maj fick i strålände sommarväder en spännande upplevelse av Tagel – både av igår och av idag. TEXT OCH FOTO LARS KLINGSTRÖM

» **TAGEL KUNDE EGENTLIGEN VARA** nästan vilken gård som helst. Det är inte unikt att ha sina rötter i en by vars namn dyker upp redan på 1300-talet. Inte heller att byn på 1600-talet ges i förläning till någon av den tidens många krigsherrar och generaler och omvandlas till säteri.

Nej, sådana här historier kan många gods i Sverige visa upp. Vad som gör Tagel speciellt är dess mer moderna historia, från slutet av 1800-talet till 1959 då den ägdes av fröken Adelheid von Schmiterlów. Inte minst också på grund av hennes testamente som förvandlade Tagel till en stiftelse med syfte att stödja forskning inom skogs- och jordbruk. Och kanske viktigast: Att Lars Kardell, professor vid SLU, därigenom fick upp ögonen för Tagel och med vetenskaplig ackuratess började botanisera i gårdens historia.

– Skogen har inte betytt någonting för Tagel annat än i väldigt sen tid. Det var den här åkern som försörjde alla dem som bodde här, berättade han under vandringen genom de försommarfagra betesmarker som omfamnar den brukade jorden på Tagel.

NÄR BYN TAGEL BLEV TILL går inte att klarlägga, men det skedde sannolikt under någon gång i tidig medeltid. Tre skriftliga dokument från 1300-talet bekräftar dess existens.

– Det fanns sex gårdar i Tagel. Det som

idag är en enda stor åker var då ett stort antal mindre odlingslotter. Det finns inte mycket skriftlig dokumentation om byn före 1600-talet, men så mycket har jag kommit fram till som att vid århundrades början fanns femton familjer, totalt cirka 75 personer som levde här. De livnärde sig på en mycket knapp och ensidig kost av främst mjölmät. Marginalerna för missväxt var obefintliga vilket delvis förklarar den tidens höga barndödlighet.

LARS KARDELL HAR OCKSÅ FÖLJT livet på Tagel via domböcker och rättegångsprotokoll. – Om vi tycker att vi idag lever i en orolig tid präglad av våld och olagligheter så var det på intet sätt bättre då. Snarare tvärtom. Man söp, slogs, trätte och mördade. Under några få decennier på 1600-talet skedde fem mord i Tagel.

Lars Kardell, som nu i 40 års tid visat upp Tagel för besökare, konstaterar att så gott som alla fångas av landskapets skönhet och harmoni: Den stora åkern, omgärdad av stenmurar och betesmarker med uråldriga ekar mellan vilka sjön Rymmen glimtar fram. Den vackra huvudbyggnaden med sin park och sina bokar av vördnadsbjudande ålder och storlek.

– Men då får man tänka på att man måste vara mått och belåten för att uppleva sådana värden. Ända fram för inte alls särskilt länge sedan var det här en enslig och isolerad obygd.

Byn var detsamma som världen för människorna här, ibland utvidgad till kyrkan i Mistelås. Den skönhet man eventuellt noterade utgick från jordmän och möjligheterna att försörja sig.

FÖRVANDLINGEN FRÅN BY TILL herresäte skedde 1658 då den avdankade generalen Robert Douglas omvandlade de 135 gårdar han förlänats av drottning Kristina till säteriet Tagel.

– Denne Robert Douglas hade kommit till Sverige 1627 tillsammans med en grupp andra skotska legosoldater, städslade av Gustav II Adolf inför det kommande kriget. Men den blott 17-årige Robert höll inte måttet utan fick vänta till 1631 innan han skickades till Tyskland i ett skotskt regemente i svensk tjänst. Där avancerade han i graderna och blev kvar i Tyskland ända till 1662. De sista åren tillbringade han som guvernör i staden Ulm, innan han åtföljd av tiotusen avdankade svenska soldater drog sig tillbaka till Sverige under ständiga plundringar.

Hans tid på Tagel blev dock kort och efter att bland annat gjort tjänst i Estland och Livland avled han 1662. Tagel togs över av hans änka, Hedvig Mörner – men som inte ägnade det nyblivna säteriet någon större uppmärksamhet utan föredrog favoriten, Stjärnorp i Östergötland.

EFTER FLERA ÄGARBYTEN på 1700-talet dyker sedan familjen Rappe upp i Tagels historia. Carl Rappe köpte gården 1785. Det var dennes son

Guiden och värdar på Tagel. Lars Kardell och Jan-Åke Lundén, ordförande i Rappe von Schmiterlöwska Stiftelsen flankerar före detta husfrun Birgitta Lönegård och den nuvarande, Karolina Elmlad, som också visade gårdens intressanta interiör.

Försöksverksamheten på Tagel

I början av stiftelsens verksamhet bedrevs jordbruksforskning på Tagel i Utsädesföreningens regi. På skogssidan etablerades ett samarbete med Ekebo försöksstation och SLU.

Under exkursionen på Tagel berättade Lars Kardell bland annat om ett kalkningsförsök som lades ut då debatten om skogsdöd och försurning var som hetast på 1980-talet. Vad blev resultatet av 25 års kalkning, frågade han retoriskt, och gav själv svaret.

– Det var det dummaste vi kunde ha gjort. I de okalkade kontrolytorna var tillväxten 9,3 skogskubikmeter per år. Där vi kalkat var den 77 procent och där vi strött ut vedaska 90 procent av tillväxten på den obehandlade marken. Allt är inte som man tror, vilket bara kan bevisas genom tålmodig forskning.

Wilhelm som tillsammans med hustrun Mathilda byggde upp det Tagel vi idag ser. Vid mitten av 1800-talet sjöd det av verksamhet och här fanns såväl mejeri, bränneri, sågverk som kvarn. I deras regi byggdes också 1840 huvudbyggnaden som ersättning till den gamla som förstörts av brand 1816.

Mathilda var trädgårdskunnig och under hennes överinseende etablerades en vacker park med tillhörande trädgård väster och norr om gården.

– Det var en tid då varje herrgård med anspråk hade anställda trädgårdsmästare som försåg herrskapet med grönsaker och blommor enligt säsong, konstaterar Lars Kardell. På Tagel utvecklades också ett livligt umgängesliv där man njöt det goda livet i parken tillsam-

Rappe-von Schmiterlöwska Stiftelsen

Dess mål är att stödja forskning inom jord- och skogsbruk.

Stiftelsens styrelse leds av landshövdingen i Kronobergs län. Dess ledamöter representerar Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien, Sveriges Lantbruksuniversitet, Skogsstyrelsen, Växjö universitet och Tingsrätten i Växjö.

Jordbruket är utarrenderat medan skogarna sköts av ett förvaltningsbolag.

Total areal: 1 366 hektar, varav 1 213 hektar utgörs av produktiv skogsmark.

mans med sina gäster. Där kunde man också göra små utflykter på romantiska stigar, också de av Mathildas signum.

MÅNGA AV DEN TIDENS kulturpersonligheter besökte ofta Tagel: Biskop Esaias Tegner, väckelsepredikanten Peter Wieselgren och professorerna Claes Adolf Hultcrantz och August Quennerstedt. Den senare var en skicklig tecknare. Många av hans teckningar och akvareller är bevarade på Tagel och ger en bra bild av såväl gården med omgivning som av det livliga sällskapslivet.

År 1883 övergick Tagel i Wilhem och Mathilda Rappes dotterdotter Adelheids von Schmiterlöws ägo. Mer om henne i artikeln här invid. ●

”Fröken på Tagel”

Wilhelm och Mathilda Rappe begåvades med nio barn, varav sju – alla flickor – uppnådde vuxen ålder. En av dem, Signhild, gifte sig med den betydligt äldre, tyske majoren Wilhelm von Schmiterlów. Paret slog sig ner i Greifswald och där dottern Adelheid föddes 1875.

När det på 1880-talet blev diskussioner vem av döttrarna som skulle ta över Tagel, löstes det genom att Wilhelm von Schmiterlów köpte godset i sin då sjuåriga dotters namn. Sedan Wilhelm avlidit 1884 flyttade Signhild och Adelheid hem till Tagel. Där bodde då den ogifta system Estrid samt även ytterligare en syster, Göthilda, som flyttat dit med sin familj sedan mannen gjort konkurs. Till kretsen av systrar sällade sig snart också änkan Helfrid.

– Det gick säkert bra i början, men vartefter husets ägarinna, Adelheid blivit vuxen upplevde hon ”mosterregementet” som allt besvärligare. Mostrarna bevakade henne och gjorde vad de kunde för att avvisa presumtiva friare. Ett giftermål för Adelheid skulle ju sannolikt tvinga dem att flytta.

Om det var därför, eller av andra skäl, som Adelheid förblev ogift är dock inte känt. Hon var konstnärlig och utbildade sig på Valands konstskola i Göteborg. Efter att i tre decennier närmast varit satt på undantag av mostrarna blev hon efter Helfrids död 1913 ensam på Tagel.

Under konstnärsutbildningen hade hon blivit god vän med skånskan Hanna Borrie, som så småningom flyttade in på Tagel. Tillsammans drev de framgångsrikt verksamheten på gården med dess många anställda och torpare. År 1921 fanns 119 personer mantalsskrivna på Tagel och ännu 1959, samma år som Adelheid gick bort, livnärde sig hela 47 personer på godset.

Under sin levnad kom ”Fröken på Tagel”, som Adelheid ofta kallades, att intressera sig för jord- och skogsbruksforskning. Bland annat kom hon i kontakt med den världsberömda genetikern Herman Nilsson-Ehle i Svalöf. Detta hennes intresse satte avtryck i raden av testamenten som hon lät upprätta under åren – hela 27 stycken.

Det innebar att Tagel efter hennes död skulle förvandlas till en stiftelse, den Rappe-von Schmiterlöwska Stiftelsen. Huvudbyggnaden med inventarier skulle bevaras i det skick den var vid hennes död. Så blev det också.

Olika aspekter på skogshistoria vid årets första exkursion

Två mycket intressanta platser stod på programmet för Skogshistoriska Sällskapets exkursion i Medelpad, den till Österström och Gudmundstjärn på ömse sidor om Indalsälven den 20 maj.

TEXT JAN SANDSTRÖM FOTO PER PERSSON

» **ÖSTERSTRÖM HADE EN** nyckelroll för transporterna av virke under den expansiva sågverksepoken som inleddes kring 1850.

Gudmundstjärn är ett unikt skogshemman med självhushåll från 1700-talet, som inte kom att köpas upp och försvinna i den skogsindustriella expansionen.

De båda platsernas respektive storhetstider – andra halvan 1800-talet – sammanfaller fascinerande nog med varandra och präglades av två starka personligheter; förvaltare Pontén på Österström och Sara-Lena på Gudmundstjärn.

Ordföranden i Hembygdsföreningen **Göran Loviken** tog emot i Österström. Deltagarna i

exkursionen bjöds på film från 1910 om livet med Österströms järnväg där några avsnitt var inspelade år 1910 samt en vandring i den gamla logistiska knutpunkten. En annan sevärdhet är den hitflyttade Fagerviksågen som i början av 1800-talet var landets största exportsåg, nu ett känsligt kulturminne i behov av omtanke. Det är lätt att känna sympati för eldsjelen Görans arbete för att bibehålla Österström som skogshistorisk turistattraktion.

Vid Gudmundstjärn möttes deltagarna av **Katarina Rönngren** iklädd en vacker festklänning efter en gammal modell från gården.

Stående på trappan till den gamla mangårdsbyggnaden berättade hon på ett mycket levande

sätt om sin släkts och Gudmundstjärns historia. Sedan 1940-talet ägs och förvaltas Gudmundstjärn av kommunen och är idag ett levande kulturminne med många besökare sommartid.

Sara-Lena på Gudmundstjärn – stark, uthållig och påhittig

Katarina Rönngren hälsade välkommen till kulturminnet Gudmundstjärn.

Gudmundstjärn anlades som nybygge på 1700-talet och förvandlades till ett bärkraftigt skogshemman i väglöst land. "Tjärnfolket", som de som bodde på Gudmundstjärn kallades, var ett riktigt kärnfolk, rikt utrustat med muskelkraft och uppfinningsrikedom.

» **SARA-LENA NILSDOTTER** föddes som enda barn 1833 och lärde sig läsa och skriva på egen hand. Hon gifte sig med kraftkarlen Erik Jonsson och paret övertog hemmanet 1854. Omgående började de sätta sin prägel på det som hände på gården. Sara-Lena var särskilt intresserad av att bygga och satte Erik i arbete. Gudmundstjärn försågs med en vattenledning av ovanlig modell. En större kvarn byggdes och 1870 invigdes en ny vattendriven husbehovssåg. Nästa byggprojekt var en fåbod. Mindre tillbyggnader tillkom ständigt. Sara-Lena var också intresserad av trädgårdsodling, vilket var mycket ovanligt på den tiden. Ovanlig var också den symaskin hon köpte och som gjorde tjänst åt flera på byden.

Sara-Lena födde fem barn varav tre dog tidigt. Det sista barnet dog efter nödåret 1867, året då tjärnen blev isfri dagen före midsommaraftonen. Flera nödår tvingade tillfälligt bort familjen från hemmanet. Sonen Nils Olof som successivt tog över hemmanet var av samma sort som sin mamma. Han moderniserade och byggde vidare. Sara Lena stretade på till dess hon var över 90 år. Hon dog 1928.

KULTURMINNET Gudmundstjärn har idag 23 bevarade byggnader. De ligger på sina ursprungliga platser och omges av ett naturreservat bestående av skog, åkrar och ängar. Skötseln av området skall efterlikna den ursprungliga under självhushållets dagar. ●

Med väldiga plask nådde timret Indalsälven.

Foto från Sundsvalls museums samlingar.

Medelpads första järnväg slutade vid en kolossal rutschbana

Uppfinningsrikedomen var stor när skogen för drygt 150 år sedan steg fram som en nationell tillgång i Sverige. I Hälsingland flottade man "motströms" och i Medelpad "bytte man älv" med hjälp av en kombinerad häst- och rutschbana.

» **BRUKSPATRON FREDRIK BÜNSOW**, ägare till Skönviks AB, köpte under 1850-talet upp vattensågar och avverkningsrätter i Gimåns vattensystem, drygt fyra mil väster om Sundsvall. Problemet var att de mycket branta och steniga forsarna ner mot Ljungan vid Torpshammar gjorde all flottning i Gimån omöjlig. Detta löste Bünsow genom att 1857 låta bygga en hästbana, alltså en järnväg där vagnarna drogs av hästar. På denna transporterades virket istället norrut till Indalsälven. Det togs upp i Gimåns vattensystem vid Österström med hjälp av en ångdriven kran. Banan var sju kilometer lång och slutade vid Glimberget, beläget 650 meter från Indalsäl-

ven. Där byggdes träränna som föll 200 meter ner mot älven. Stockarna placerades en och en i rännan, som inte innehöll något vatten. Men på grund av den stora fallhöjden gled stockarna ändå lätt i den och nådde i hög fart Indalsälven med väldiga plums.

VATTENKASKADERNA GJORDE MED tiden platsen till en stor turistattraktion. Kung Oscar II, franske presidenten Poincaré och kung Chulalongkorn av Siam var några av de många som kom för att bese den spännande installationen.

Den som drev verksamheten i Österström med tillhörande järnväg och timmerränna var smålänningen Julius Pontén. Han insåg snart att

kapaciteten, som bestod av 90 hästar, inte räckte till och föreslog 1870 djävt att istället gå över till ångdrift. Detta krävde i sin tur banförstärkningar och en delvis ny sträckning av järnvägen. Två ånglok och 24 tvåaxliga timmervagnar inköptes. I delar fraktades dessa, liksom all räls och annan utrustning, med häst från Sundsvall till Österström. Det tog två år för 700 man att färdigställa järnvägen inklusive på- och avlastningsplatser. Det blev Medelpads första "riktiga" järnväg, men som dock aldrig fick någon förbindelse med landskapets övriga banor. I tvåskift, med 80 man per skift rullade sedan ett lastat virkeståg i timmen dygnet runt över till Indalsälven. Verksamheten pågick till 1920.

Dödsstöten för den ovanliga järnvägen kom 1916 då en ny flottningsränna byggdes förbi de besvärliga forsarna i Gimån ner till Ljungan. Men långt innan dess hade den omtyckte förvaltaren, Julius Pontén, "Kungen av Österström" gått ur tiden 1889. ●

Tyvär finns inga uppgifter om när eller var bilden är tagen. SLU, Skogsbiblioteket.

Timmerflottning:

Knappast den idyll som bilden förmedlar

Den
Gamla
Bilden

Det är sen vår, nästan försommar. Björkarna har musöron. Snön har smält men längre upp i skogslandet, nära de riktiga fjällen, ligger drivorna ännu kvar i norrslutningarna. Alla dammar i ån har varit stängda sedan länge och det värdefulla vattnet sparats till det arbete som nu inleds.

» **TIMMERAVLÄGGET BYGGDES UPP**
i vintras på flacka partier invid ån. Nu vidtar nästa moment i virkets väg mot sågverken nere vid kusten. Luckorna i den ovanliggande dammen har öppnats. Forsen i bakgrunden går full, vattnet stiger, översvämmar stränderna och timret kommer flott.

På stränderna arbetar rullarna som med sina störor baxar ut timret. Närmast motvilligt låter sig stockarna föras ut i det strömmande vattnet. De rör sig makligt runt i cirklar, en del fastnar och skjuts åter ut av flottare i tvärsade ekor som ser till att de fångas av strömmen.

LÄNGRE NER I ÅN, där den smalnar och flyter snabbare i forsar och fall, står andra flottare på post, redo att gripa in om någon stock fastnar. Är olyckan framme och de inte hinner med innan nya stockar också fastnar och det bildas en bröt ljuder ropen uppåt längs bäcken: ”Bröt i ån”, för att flottarna vid avlägget inte ska

skjuta ut fler stockar, eller att man till och med tvingas stänga dammluckorna längre upp för att inte spilla vatten i onödan innan bröten är upplöst.

Flottaryrket är omgivet av ett romantiskt skimmer. Och visst framstår det som betydligt lättare än vinterns hårda slit med yxa, svans och barkspade och primitivt boende i dragiga kojor. Men det var ändå ett hårt arbete som krävde vältränade muskler och seg envishet. Arbetspassen kunde bli dryga och sträckte sig ibland över flera dygn för att kunna ta vara på det värdefulla vattnet. Flottaryrket var också farligt, i synnerhet där strömmarna var starka och då man skulle lösa upp brötar. Långt ifrån alltid fanns det heller någon koja i närheten och flottarna var ofta hänvisade till att övernatta i det fria eller i enkla vindskydd.

TIMMERFLOTTNINGEN I SVERIGE har mycket gamla anor. Det finns dokument som antyder

flottning redan på 1300-talet. Men det var först på 1700-talet och med de allt talrikare järnbruken som flottningen kom igång på allvar. Den stora blomstringsepoken inföll då den så kallade timmerfronten nådde landet vid mitten av 1800-talet och snart sagt varje vattendrag – stora som små utnyttjades för att föra virke till sågverken vid älvmyningarna och så småningom de nymodiga massafabrikerna.

FLOTTNINGEN PÅGICK MED full kraft ännu på 1960-talet men började då få konkurrens från lastbilar och järnvägar. Först försvann södra Sveriges flottleder medan de i landets norra och mellersta delar blev kvar ytterligare några decennier. På Dalälven upphörde flottningen 1970, på Ångermanälven 1979 och på Piteälven 1982. Sist ut av svenska flottleder var Klarälven, där det så sent som 1991 flottades massaved. Inte förrän 1997 avlystes den definitivt som flottled. ●